

● بهروز راستانی

هم‌چون کوه‌یخ

اشاره

«راهنماهای تولید کتاب‌های آموزشی»، این جزوه‌های کم‌برگ و کوچک، ضروری‌ترین اطلاعات در مورد چگونگی نشر کتاب‌های آموزشی را به مؤلفان، مترجمان و ناشران ارائه می‌دهند؛ سرنخ‌هایی که مسیر عمل را تصحیح می‌کنند و مانع دوباره‌کاری‌ها می‌شوند. چیزی شبیه کوه یخ: کوچک به نظر می‌رسد، اما تا اعماق حضور دارد. آنان که این ابزار کارآمد را به کار بسته‌اند، کار خود را دقیق‌تر و سهل‌تر به انجام رسانده‌اند. همین دقت و سهولت، راه را برای ابتکار و خلاقیت باز می‌گذارد.

تردیدی نیست که تدوین و تنظیم این مجموعه خالی از اشکال نیست. برخی از شماره‌های آن غنی‌ترند و برخی کم‌مایه‌تر. با این همه، نفس تولید این راهنماها در سطح ملی ارزشمند است و غنای هرچه بیشتر آن‌ها وابسته است به نظرات و انتقادات همکارانی که آن‌ها را واقعاً در عمل به کار بسته‌اند و به کار می‌بندند.

۱۶/۱۷ ۹۱۹۱

پاییز و زمستان ۱۳۸۵

ویژگی های کتاب ها و مواد آموزشی پیش دبستانی

سرانجام، تعداد «مجموعه راهنماهای تولید کتاب های آموزشی» به ۲۵ شماره رسید و اکنون در سه گروه می توان آن ها را دسته بندی کرد:

● **زبان و ادب فارسی:** فارسی دوره ی ابتدایی (ش ۱۳)، فارسی دوره ی راهنمایی (ش ۱۴)، زبان فارسی دوره ی متوسطه (ش ۱۵)، ادبیات فارسی دوره ی متوسطه (ش ۱۶)، و تاریخ ادبیات، آرایه ها، عروض، قافیه و نقد ادبی دوره ی متوسطه (ش ۱۷).

● **علوم:** جغرافیا (ش ۲)، تاریخ (ش ۳)، ریاضی دوره ی ابتدایی و راهنمایی (ش ۵)، ریاضی دوره ی متوسطه (ش ۲۴)، علوم تجربی دوره ی ابتدایی (ش ۷)، مطالعات اجتماعی (ش ۸)، تعلیمات اجتماعی (ش ۹)، علوم اجتماعی (ش ۱۰)، روان شناسی (ش ۱۱)، اقتصاد (ش ۱۲)، و تربیت بندی (ش ۴).

● **آموزش های فنی و حرفه ای:** حرفه فنی (ش ۱۸)، فنی و حرفه ای نظری (ش ۱۹)، فنی و حرفه ای عملی (ش ۲۰)، فنی و حرفه ای کاردانش (ش ۲۱)، کشاورزی شاخه ی کاردانش (ش ۲۲) و کشاورزی شاخه ی فنی و حرفه ای (ش ۲۲).
ششمین شماره ی این مجموعه نیز به زبان خارجی اختصاص دارد. هر یک از این راهنماهای موضوعی، نکات راه گشایی را در اختیار مؤلفان، مترجمان و ناشران کتاب های کمک آموزشی و کمک درسی قرار می دهد. چنان چه طرح «چند تالیفی کتب درسی» در وزارت آموزش و پرورش در همه ی موضوعات درسی به اجرا درآید، همین راهنماها در تالیف کتاب های درسی جدید نیز یاری دهنده خواهند بود.

در میان این مجموعه راهنماها، تنها شماره ی اول آن از نظر ساختار با سایر شماره ها متفاوت است. اولین شماره به شرح کامل طبقه بندی این کتاب ها اختصاص دارد. توضیح آن که نخستین گام - یا به عبارت بهتر نخستین خوان - در سامان بخشی به نشر کتاب های آموزشی، تدوین طبقه بندی جامعی از این نوع کتاب ها بود. متولیان «طرح سامان بخشی کتاب های آموزشی»، پس از ماه ها تحقیق و بررسی و دریافت نظرات دست اندرکاران و اندیشمندان حوزه ی نشر این کتاب ها، طی جلسات و نشست های متعدد، موفق به انجام این مهم شدند. در واقع، این طبقه بندی برابندارای صاحب نظران حوزه ی نشر کتاب های آموزشی است؛ اگرچه هنوز هم، معدودی از فعالان این حوزه، بر

ویژگی های کتاب های آموزشی ریاضی

(دوره ی آموزش متوسطه)

ویژگی های کتاب های آموزشی فارسی

(دوره ی راهنمایی تحصیلی)

ویژگی های کتاب های آموزشی فارسی

(دوره ی آموزش ابتدایی)

طبقه‌بندی‌های دیگری پای می‌فشرند. خلاصه‌ای از طبقه‌بندی کتاب‌های آموزشی را در جدول ۱ ملاحظه کنید.

جدول ۱. انواع و زیر مجموعه‌های کتاب‌های آموزشی

انواع	زیر مجموعه	توضیحات
درسی		بر اساس برنامه‌ی درسی خاص، با هدف و چارچوب زمانی معین، و متناسب با پایه، رشته و شرایط ذهنی و سنی یادگیرندگان، چاپ و تدریس می‌شوند.
کمک آموزشی	دانش افزایی دانش‌آموزان	ماهیت دایرةالمعارفی دارند. بر انتقال اطلاعات در یک حوزه یا موضوع خاص تأکید می‌کنند. اطلاعاتی فراتر از چارچوب کتاب و برنامه‌ی درسی ارائه می‌دهند.
	پرورش مهارت‌های فرایندی، عملی، پروژه‌ای و هنری دانش‌آموزان	فرصت‌هایی برای پروراندن برخی مهارت‌ها، کارهای دستی و هنری مخاطبان فراهم می‌آورند.
	دانش‌افزایی، مهارتی و روشی برای معلمان و کارشناسان	به دانش‌افزایی معلمان در علوم محض و یا علوم تربیتی در زمینه‌های یادگیری و تدریس، در چارچوب هدف‌های برنامه‌ی درسی می‌پردازد.
کمک درسی	کار و فعالیت‌های یادگیری برای دانش‌آموزان	مجموعه‌ای از فعالیت‌های برگرفته از هدف‌های برنامه‌ی درسی هستند که یادگیری مؤثر دانش‌آموز را تقویت و برنامه‌ی درسی را تکمیل می‌کنند.
	تمرین به منظور تثبیت، تقویت و آموزش جبرانی دانش‌آموزان	به کمک انواع تمرین‌ها و فعالیت‌ها، برای تثبیت و آموخته‌های دانش‌آموز فرصت ایجاد می‌کنند.
	سنجش و ارزش‌یابی پیشرفت تحصیلی دانش‌آموزان	به منظور ارزش‌یابی پیشرفت تحصیلی دانش‌آموزان توسط معلمان و در جهت مجموعه هدف‌های آموزشی و پرورشی، در یک دوره یا واحد درسی تدوین و تألیف می‌شوند.
	فعالیت محور در چارچوب برنامه‌های درسی خاص	به یاری آن‌ها، دانش‌آموزان مفاهیم، نگرش‌ها و مهارت‌ها را از طریق فعالیت‌های فردی و گروهی کسب می‌کنند، گرچه از کتاب‌های درسی مستقل هستند، اما با هدف‌های برنامه‌ی درسی خاص (مثل آموزش علوم) کاملاً سازگارند.

۱۶/۱۷ ۹۱۹۱

پاییز و زمستان ۱۳۸۵

۱۰۲

سایر راهنماهای این مجموعه، گرچه از نظر موضوع متفاوت هستند، در تدوین و تنظیم همه‌ی آن‌ها از ساختار یکسانی پیروی شده است. همین ساختار از پیش مشخص، به نویسنده یا مترجم کمک می‌کند، به راحتی به پاسخ پرسش‌های خود درخصوص ملاک‌ها و ویژگی‌های کتاب‌های آموزشی (اعم از درسی، کمک آموزشی و کمک درسی) دست یابد. ساختار مشترک مورد بحث به قرار زیر است:

ساختار یکسان مجموعه راهنماهای تولید کتاب‌های آموزشی

- هدف‌های کلی برنامه‌ی درسی ...
  - هدف‌های آموزشی کتاب درسی ... :
    - الف) حوزه‌ی شناختی
    - ب) حوزه‌ی مهارتی
    - ج) حوزه‌ی نگرشی
  - انواع کتاب‌های آموزشی در درس (حوزه‌ی درسی) ...
  - ویژگی‌های کتاب‌های آموزشی درس (حوزه‌ی درسی) ... :
    - الف) ویژگی‌های عمومی
    - ب) ویژگی‌های اختصاصی
  - موضوعات و مفاهیم برنامه‌ی درسی ... *
  - جدول‌های ارزش‌گذاری بر ویژگی‌های عمومی و اختصاصی کتاب‌های آموزشی درسی (حوزه‌ی درسی) ...
- * در برخی از راهنماها، فهرست موضوعات و مفاهیم برنامه‌ی درسی وجود ندارد و موضوعات و مفاهیم درسی ذیل عنوان هدف‌های آموزشی کتاب درسی آمده است.

اینک ببینیم، چگونه راهنمای تولید کتاب‌های آموزشی به کار نویسنده یا مترجم می‌آید:

الف) پاسخ به پرسش‌ها

این مجموعه، پاسخ‌های روشنی به پرسش‌هایی از این دست می‌دهد:

- آیا اثری که قرار است تألیف یا ترجمه شود، در ارتباط یا در راستای هدف‌های کلی برنامه‌ی درسی مورد نظر قرار دارد؟
- شایان توجه است، این که اثری در تحقق هدف‌ها موفق بوده است یا نه،

موضوع پرسش دیگری است و به منظور ارزش‌یابی مطرح می‌شود. در این جا مؤلف یا مترجم می‌خواهد مطمئن شود که در راستای هدف‌های برنامه‌ی درسی گام برمی‌دارد.

● مخاطب اثر کیست و قرار است چگونه ارتباطی با او برقرار شود؟

پاسخ به این پرسش، با مراجعه به فهرست انواع کتاب‌های آموزشی در درس موردنظر و تعیین نوع اثر به دست می‌آید. کتاب‌های کمک‌آموزشی مشخصاً می‌باید به دانش‌افزایی و پرورش مهارت‌ها بپردازند. پس هرگونه تکرار صرف مطالب درسی، ارزش و اعتبار آن‌ها را به عنوان کتاب کمک‌آموزشی زایل می‌سازد. کتاب‌های کمک‌درسی نیز بر تقویت یادگیری مخاطبان و سنجش پیشرفت تحصیلی آنان تمرکز دارند. از همین روست که کتاب‌های حل‌المسائل، کتاب‌هایی که از نیاز دانش‌آموز به انجام تکالیف برای رفع تکلیف ارتزاق می‌کنند و با ارائه‌ی طرز حل مسائل کتاب درسی، به فرایند تدریس و یادگیری لطمه می‌زنند، در زمره‌ی کتاب‌های کمک‌درسی قرار نمی‌گیرند. گذشته از این، هنگامی که مؤلف تصمیم می‌گیرد، کتابی که در دست‌نگارش دارد چه نوع کتابی باشد، در واقع خودبه‌خود در مورد ویژگی‌های اختصاصی اثرش تصمیم گرفته است. ضروری‌ترین این ویژگی‌ها در راهنمای تولید کتاب‌های آموزشی آمده است و البته نویسنده می‌تواند، حسب میل و علاقه‌ی خود و یا ضرورت‌های دیگری که خود تشخیص می‌دهد، به آن‌ها ویژگی‌های دیگری نیز بیفزاید. در هر صورت، وقوف نویسنده در لحظه لحظه‌ی کارش از این که برای چه کسی می‌نویسد و قصد دارد چگونه ارتباطی با او برقرار کند، هم‌چون قطب‌نمایی دائماً او را هدایت می‌کند.

● اثر در دست‌تألیف یا ترجمه، کدام جنبه‌های سه حوزه‌ی شناختی، مهارتی و نگرشی از هدف‌های آموزشی کتاب درسی را پوشش می‌دهد؟

حفظ موازنه میان این سه حوزه در تألیف کتاب آموزشی، به آن

ویژگی های کتاب ها و مواد آموزشی

پیش دبستانی

مجموعه راهنماهای تولید کتاب های آموزشی - ۲۵

ویژگی های کتاب های آموزشی

ریاضی

(دوره ی آموزش متوسطه)
مجموعه راهنماهای تولید کتاب های آموزشی - ۴

ویژگی های کتاب های آموزشی

فارسی

(دوره ی راهنمایی تحصیلی)
مجموعه راهنماهای تولید کتاب های آموزشی

ویژگی های کتاب های آموزشی

فارسی

(دوره ی آموزش ابتدایی)
مجموعه راهنماهای تولید کتاب های آموزشی

ویژگی «چند وجهی» یا «چند بعدی» می بخشد. کتابی که صرفاً در باب آشنایی با قواعد و نکات دستوری نگارش یافته است، تنها حوزه ی شناختی را پوشش می دهد. این کتاب، حتی اگر در زمره ی کتاب های موفق آموزشی قرار گیرد، اثری «تک وجهی» به شمار می رود. اما اگر در پناه آموزش قواعد و نکات دستوری، مهارت مخاطب را در نوشتن (حوزه ی مهارتی) تقویت کند و موجبات علاقه مندی او را به کاربرد صحیح مهارت های زبانی در زندگی (حوزه ی نگرشی) فراهم آورد، بی شک اثری «چند وجهی» خواهیم داشت.

● برای تألیف یا ترجمه ای جذاب و پرتیرا، چه موضوع یا موضوع هایی اولویت دارند؟

گرچه در انتخاب موضوع برای تألیف و ترجمه، نظرداشتن به فهرست موضوعات و منابع برنامه ی درسی یا موضوعات ذیل هدف های آموزشی که در راهنمای تولید کتاب های آموزشی مندرج است، می تواند مفید باشد، اما برای هیچ مؤلف یا مترجمی، هرگز پرسش فوق مطرح نمی شود. آن که دست به قلم می برد، از قبل روی موضوع کار کرده است، منابع آن را می شناسد و سال هایی را به تحقیق و تعمق در باب آن پرداخته است. گویی موضوع او را برگزیده است، نه او موضوع را. و می دانیم، فقط آن که موضوعی را عمیقاً آموخته است، چنان چه دستی به قلم داشته باشد، قادر است اثری جذاب در آن خصوص عرضه دارد.

ب) عمل آگاهانه

برخی نویسندگان کتاب های آموزشی، تنها با اتکا به شمع معلمی خود و سال ها تجربه ی آموزشی، بایدها و نبایدهای کار خود را به درستی تشخیص می دهند و آثار ارزشمندی پدید می آورند. اما این گونه تألیف آگاهانه نیست و از این رو، اثر یکنواخت از آب درنمی آید و بعضی ضرورت ها از چشم دور می مانند. و یا هنگامی که تحقق ویژگی خاصی در کتاب از نویسنده انتظار می رود، از عهده ی انجام آن برنمی آید.

برای مثال انتظار می رود، کتاب تمرین برای تثبیت آموخته ها و

تقویت آموزش جبرانی: «جریان یادگیری را طوری هدایت کند که دانش آموز به خلاقیت در پاسخ‌دهی توجه کند» [مجموعه راهنماهای تولید کتاب آموزشی، ش ۱۵: ۱۸].
تجلی این ویژگی در کتاب آموزشی مستلزم عمل آگاهانه است؛ مستلزم آگاهی از بایدها و نبایدهایی است که موجبات توجه دانش آموز را به خلاقیت در پاسخ‌دهی فراهم آورند. از جمله، برای برخی پرسش‌ها یا مسئله‌ها باید بیش از یک پاسخ در کتاب وجود داشته باشد و برای برخی پرسش‌ها یا مسئله‌ها اصلاً «نباید» پاسخی مطرح شده باشد.

بنابراین، راهنماهای تولید کتاب‌های آموزشی، با ارائه ویژگی‌های هر یک از انواع کتاب‌های آموزشی، نویسندگان این کتاب‌ها را به سمت باید و نبایدها سوق می‌دهند. البته می‌دانیم که تشخیص و رعایت محدودیت‌ها و آزادی‌ها، یا جبر و اختیاری که در انجام عمل وجود دارد، شرط لازم برای آگاهانه بودن انجام آن عمل است، اما کافی نیست. هنگامی کافی خواهد بود که نویسنده حاصل کار خود را به محک تجربه نیز آزموده و تأثیر آن را روی گروهی از مخاطبان مشاهده کرده باشد.

...

